

Kentsel Gelişim ve Mimari Yapılar Üzerine Bir Çalışma Örneği: Elmalı Şehri

A. Şevki DUYMAZ*

ÖZET

Elmalı, Batı Akdeniz bölgesinde, Antalya iline bağlı geleneksel yapısını koruyan ender yerleşim merkezlerindedir. Elmalı ve çevresinin yerleşim tarihi ilkçağlara kadar uzanmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesiyle Tekeli Türk boylarının buraya yerleşmesi sonrası kent oluşumu XVI. yüzyıl Osmanlı idaresinde gelişim gösterir.

Elmalı, eski bir Osmanlı kenti olarak günümüzde mimari örnekleriyle yaşatılmaya çalışılan önemli bir yerleşim merkezidir. Elmalı evleri, sokakları, camileri, türbeleri ile sosyo- kültürel bağlamdaki mimari örnekleriyle Osmanlı döneminin geleneksel yaşam tarzının bir yansıması olarak kendisini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Elmalı, Türk Mimarisi, Osmanlı Kenti*

A Work on City Development and Architectural Buildings A Case of Elmalı ABSTRACT

Elmalı, In the western Mediterranean Region in Antalya, is a precious residential area that protects its traditional structure. The allocation history of Elmalı and its neighborhood dated back to ancient times. After Anatolia was turkized and Tekeli Turk clan settled down here, the city formation showed the improvement of Ottoman administration in XVI. Century.

Elmalı, is an important residential area that is tried to survive with its arhitectual samples. Elmalı with its houses, roads, mosques, tombs, socio economic arhitectual samples has shown itself as a reflection of Ottoman traditional life style.

Key Words: *Elmalı, Turkish Architecture, Ottoman City*

1. Coğrafi Yapı

Elmalı ilçesi, Güney Anadolu'yu kapsayan Toros Dağlarının Batı Akdeniz Bölgesinde uzanan kıvrımları arasına sıkışmış çanak şeklindeki bir plato üzerinde kurulmuştur. Eski kent yerleşim birimleri, yaklaşık 2500m. yüksekliğinde yer alan Elmalı Dağının güney eteğinde bulunmaktadır (Res.1). İlçenin kuzeyinde Elmalı Dağı, doğusunda Tilikilik Tepesi, batısında Topdağı Tepesi, güneyinde de Elmalı Ovası yer alır. İlçe merkezinin deniz seviyesinden yüksekliği 1000-1150m. civarındadır. Kent, bu yükseklik açısından ele alındığında bir yayla kent olma özelliğini ortaya çıkarır. Elmalı

* Yrd.Doç.Dr., S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.; sevki.duyuz@fef.sdu.edu.tr

Ovası, Semahöyük, Kaşçiftliği, Eskihisar ve Düden olarak dört bölümden oluşmaktadır. Şehrin güney kısmı bahçe, bağ ve ağaçlık alanlara sahiptir¹.

Tarıma elverişli bu geniş ovalar üzerinde Karagöl ve Avlan gölü yer alıp 1975 yılında hizmete giren tünel sayesinde Avlan gölünün suları Başgöz deresine boşaltılmıştır. Günümüzde ise, bu bölge tekrar eski haline getirilmek amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Mevcut göl sularının taşınması neticesinde doğal hayatta bir takım değişiklikler ortaya çıkar. Bunun en olumsuz göstergesi de Sedir ormanlarının yok olmaya yüz tutmasıdır².

Kent, Teke yöresi tarihi açısından önemli bir ticaret merkezi olup Finike, Kaş ve Fethiye'den gelen yolların birleştiği yerdir. Korkuteli yoluyla da Antalya'ya bağlanmaktadır³.

2. Tarihçe

Elmalı İlçesi, Likya bölgesinin kuzeyinde yer alıp tarih boyunca birçok uygarlığın hâkimiyetine girmiştir. Yönetim anlayışı olarak, Anadolu Selçukluları tarafından bu topraklara yerleştirilen ve bölgeye kendi adlarını veren Tekeli Türk boyları tarafından kurulup gelişir⁴. Sultan Yıldırım Beyazıt döneminde de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Gerek Teke beylerinin, gerekse ilk Osmanlı devrindeki Teke Sancak beylerinin bu bölgeyi yaylak olarak kullanmaları ve hatta bazı tarih kitaplarında Teke Sancağı'nın merkezi olarak Antalya yerine Elmalı'nın gösterilmesi, bu kasabanın kuruluşu ile ilgili bulunmaktadır⁵. Elmalı, *Kabal*, *Amelas* ve *Elmalu* isimleri ile anılmıştır⁶.

Elmalı, bulunduğu coğrafi konum ve tarihi süreç içerisinde bir yaylak yerleşimi olarak karşımıza çıkar. Türkler tarafından buranın yerleşim birimi olarak kullanılmasında bu etkenin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Günümüzde de aynı etkenin devam ettiği görülmektedir.

3. Kentsel Gelişim

Türklerin hâkimiyeti sonrası Elmalı'daki hızlı gelişim; beraberinde mahalleleri, sokakları, evleri, ekonomik ilerlemeye bağlı yapısal gelişimi ve demografik yapıya sahip bir kent oluşumunu ortaya koyar.

¹ Abdullah Ekiz, *Elmalı*, Antalya,2001, s.10-11. Coğrafi yapı hakkında bkz: Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz Bölgesi, III*, İstanbul,1968, s.220-225, T.A.B. Spratt-E. Forbes, *Likya'da Yolculuklar*, (Çev.: Doğan Türker), AKMED Yayınları, Antalya,2008, s.280-288, Aynur Çiftçi, "İlçenin Coğrafi, İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapısı", *Elmalı ve Yöresel Mimari*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul,2008, s. 19-21.

² <http://www.elmalı.gov.tr/tr/index.htm>

³ Şehabettin Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", *Tarih Enstitü Dergisi, VII-VIII*, 1977, s.73.

⁴ Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte Von Pamphylien, Psidien Und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1964, s. 1-4.

⁵ Bölge ve kentin geniş bir tarihçesi için bkz.: Abdullah Ekiz, *Elmalı*, Antalya,2001, İlknur Özgen, "Elmalı ve Çevresinin Kültürel Tarihi", *Elmalı ve Yöresel Mimari*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1-18.

⁶ *Yurt Ansiklopedisi, II*, "Elmalı", İstanbul, 1981, s.794.

Kentle ilgili Osmanlı dönemine ait bilinen en eski kayıt 1419 tarihli vakıf kayıtlarıdır⁷. 1455 tarihli tahrir kayıtlarında Elmalı'da mahalle adı geçmeyip *Nefs-i Elmalı* adı yer almaktadır. Ancak tahrirde, *Musa Fakih O. Seydi Fakih*'in kendi mescidine imam olma ibaresinin yer alması bu isimle anılan bir mahallenin varlığının göstergesidir. Bu tarihlerde gayrimüslimlerden söz edilmeyip nüfusun 330 kişi civarında olduğu tahmin edilir⁸.

XVI. yüzyıl ortalarında, dönemin Tapu Tahrir belgelerine bakıldığında, 22 mahalle ve 233 hane ile yaklaşık 1475 civarında nüfustan söz edilir. Ayrıca, bu mahallelerin 3 tanesi camii ve 2 tanesi de mescid adı taşımaktadır. XVII. yüzyılda bu sayı artmaya devam etmiştir⁹.

XVI. yüzyıl ortalarına doğru Elmalı'da az da olsa gayrimüslim nüfustan söz edilmektedir. Kayıtlarda, bu azınlığın *Bağköy* civarında yaşadığı zikredilmektedir. 1530 tahririne göre Elmalı'da, 22 hane, 1568 tahririne göre 12 hane bulunmaktadır. XX. yüzyıl başlarına kadar gayrimüslimlerin varlığı söz konusudur. 1317 (1901–1902) tarihli Konya Vilayet salnamesinde kentte; 230 Rum, 331 Ermeni ve 2 Musevi olduğu belirtilmektedir¹⁰.

Osmanlı döneminde Anadolu Beylerbeyliğine bağlı Teke Sancağı'nın kadıliklarından biri olarak yönetilmiş, daha sonra da ilçe haline getirilmiştir. 1671 yılında Elmalı'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, bir dağ eteğinde, yamaçlara kurulmuş olan ilçeden övgüyle söz etmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda Elmalı idari merkezinin Antalya'ya nakledilmiş olması ve mevkiinin ana yollardan sapa kalmış bulunmasından, az çok zarar gördüğü tahmin edilmektedir. 1841 yılına doğru şehir nüfusunun 10 bin civarında olduğu belirtilmektedir¹¹.

Elmalı, askeri yollardan uzak kalmış olmak dolayısıyla fazla gelişmemişse de, kendine göre yöresel bir ekonomik faaliyetin merkezi olmuştur. Bunun yanında, Kaş, Finike, Kumluca ve Fethiye'den gelen yolların bir kavşağı durumunda olup; Korkuteli üzerinden Antalya ve iç kesimlere bağlantılı bulunması ekonomik gelişimin sebebi olmuştur. Osmanlı döneminde alınan bazı vergiler kentteki ekonomik faaliyetlerin hareketliliğini ortaya koymaktadır.

Eskiden beri Elmalı, verimli ovoidan elde edilen hububat ve bakliyat ile dağlarda tahtacı aşiretler tarafından kesilen kerestelerin ve çeşitli hayvan ürünlerinin toplandığı bir pazaryeri hizmeti gördüğü gibi; burada pamuklu bezler dokunur, dericilik de ileri gitmişti¹².

⁷ Ekiz, *a.g.e.*, s.31.

⁸ Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta, 2002, s.141-142.

⁹ Karaca, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁰ Karaca, *a.g.e.*, s.142-143.

¹¹ Besim Darkot, "Elmalı", *İslam Ansiklopedisi*,4, İstanbul, 1988, s.238.

¹² Darkot, *a.g.m.*, s. 238, Karaca, *a.g.e.*, s.144, 248.

Elmalı'da krom madeni de çıkarılmaktaydı ve zamanın Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa (1839–1925), bir tezkire ile dört krom madenin kendisine verilmesini istemiştir¹³.

XIX. yüzyıl sonunda Konya vilayetinin, Antalya Sancağı'na bağlı olan Elmalı'nın 1868 yılında belediyesi kurulur; Cumhuriyet dönemi içerisinde, 1940 yılında çıkan bir yangında zarar görür ve yeniden imar yoluna gidilir¹⁴.

II- Elmalı İlçe Merkezinde Yer Alan Tarihi Yapıların Fiziksel Özellikleri

Elmalı'da Türk hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte birçok imar faaliyetine girişildiği gözlenir. 1455 tarihinde kent kayıtlarında, Tekeoğlu vakfı olan *Bey Hamamı*'nın adının geçmesi Elmalı şehrinin Tekeoğullarından itibaren imarına hız verildiği anlaşılmaktadır¹⁵.

1530 ve 1567 yılı vakıflarında şehir merkezinde; *Abi Yakub Zaviyesi*, *Baba Haydar Zaviyesi*, *Seydi Ahmed Zaviyesi*, *Seydi Hızır Zaviyesi*, *Teke Bey Hamamı*, *Hacı Hasan Mektebi*, *Mekteb-i Mehmed b. Abdullab Kethüda-i Rüstem Paşa*, *Mektebhane-i Mehmed Çelebi b. Muslihiddin* ve XVII. yüzyıl başlarında yapılan *Ömer Paşa Camii* ve camii yanındaki *Abi Baba Türbesi* gibi dini ve kültürel yapılarının varlığı kentin gelişimi açısından önemlidir¹⁶. Ayrıca anılan bu yapılar dışında; *Vahab-i Ümmi*, *Ümmi Sinan*, *Baltası Gedik*, *Debbağ Baba* türbeleri de aynı ölçüde öneme sahiptir¹⁷.

Kentin coğrafi durumundan dolayı su imkânlarının bolluğu nedeniyle günümüze kadar ulaşamamış su değirmenlerinin varlığından söz edilmektedir. 1419 tarihli *Nuh Çelebi İbni Hasan Bey Vakıfı* ve *Evlıya Çelebi*'de değirmen, su ve su baskınlarıyla ilgili kayıtlara rastlanmıştır¹⁸. Son zamanlara kadar bu değirmenlerin varlığı hakkında bilgilerin olduğu yöre halkı tarafından söylenir.

XIX. yüzyıl sonlarında kentte vakıf sayısının arttığı ve buna bağlı olarak da yapısal bir gelişimin hasıl olduğu gözlenmektedir. Bu tarihlerde kentte; 1 adet hükümet dairesi, 35 cami ve mescit, 1 tekke, 22 mektep, 10 medrese, 2 kilise, 3 han, 3 hamam, 293 dükkân, 24 değirmen, 8 debbağhane, 10 kahvehane, 3 kütüphane vardır. 16–17 Mayıs 1842'de yöreyi ziyaret eden T.A.B. Spratt-E. Forbes; kentin, 8000 civarında nüfus, bunlar arasında Ermeni ve Rumların yer aldığından, evlerin ahşap, sokakların dar, iki camii ve iki han olduğundan bahseder¹⁹. Bazı araştırmacılar; XIX. yüzyıl sonunda kentte 20 cami, 3 Rum ve 1 Ermeni kilisesi, 5 hamam, 3 han ile 508 dükkân olduğundan söz etmekte ise de bu kayıtların doğruluğunun eldeki belgelere göre mümkün olmadığı görülmektedir²⁰. Bu ihtilaflara rağmen ortaya çıkan

¹³ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 114.

¹⁴ Ekiz, *a.g.e.*, s.70-71. Ayrıca, ilçenin; idari, ekonomik ve sosyal yapısı için bkz.: Aynur Çiftçi, *a.g.m.*, s. 21-30.

¹⁵ Karaca, *a.g.e.*, s.141.

¹⁶ Karaca, *a.g.e.*, s.141

¹⁷ S. Fikri Erten, *Antalya Lıvası Tarihi*, İstanbul, 1338–1340, s.176-179.

¹⁸ Karaca, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁹ T.A.B. Spratt-E. Forbes, *a.g.e.*, s.287.

²⁰ Tuğlacı, *a.g.e.*, s.114'de verilen bu ifade, Ekiz, *a.g.e.*, s.57'de toplam iki kiliseden bahseder.

sayılar, kentin mimari zenginliğini gözler önüne sermektedir. Ancak, günümüze çeşitli nedenlerden dolayı bu eserlerin birçoğu ulaşmamıştır²¹.

1. Dini Yapılar

Kentin yapılar noktasındaki gelişim çizgisinin belirleyicisi dini yapılar olmuştur. Bu durum genel olarak Osmanlı kentsel gelişim düşüncesinin doğal bir sonucudur. Özellikle günümüzde mevcut olan dini yapıların, halk üzerinde önemli tesirleri olan kişilere ait olup, bu yapılar etrafında mahallelerin geliştiği ve kentin büyüdüğünü görmekteyiz²².

1455 tahriri ile 1479–80 tarihli evkaf defterinde şehirde cami ve mescit ismi yer almamaktadır. 1530 tarihli tahrirde ise 9 cami ve 3 mescit adı geçer. 1567 tarihli evkaf defterinde ise 11 cami ve 6 mescit olduğu yazılıdır. Ancak adı geçen tarihlerde zikredilen cami ve mescitlerin tamamı Elmalı'da yer almaz. Bunlar, Elmalı'ya bağlı köylerde ve Finike'de yer alır²³.

XVII. yüzyılda Elmalı'ya gelen Evliya Çelebi, kentte 32 mihrabın bulunduğunu ve bunlardan en güzelinin *Ketenci Ömer Paşa Camii*'ne ait olduğunu ifade eder. Ayrıca, *Eski Camii*'den bahsetmekte ve burada namaz kılan kimsenin dileklerinin kabul olacağını ifade etmektedir. Bu camilerin dışında; *Şeyh Yusuf Efendi Camii*, *Ümmi Sinan Efendi Camii* ve *Yeni Camii* ile 32 de mescidin yer aldığını bildirip, Elmalı'ya bağlı *Gerenler* köyünde 1 camii, 1 han ve 170 ev olduğunu nakleder²⁴.

a) Camiiler ve Mescitler

Eski Cami (Cam-i atik)

Kentteki en eski cami olarak nitelendirilen yapı, *Eski Cami (Cam-i atik)*'dir²⁵. Bu isimle anılan mahallede bulunan yapı, kent merkezindedir. Günümüze bu yapıdan gelebilen tek mimari unsur, yol ortasında kalan minaresidir (Res.2). Minare, kesme taş kaide üzerindedir ve silindirik bir gövde yapısına sahiptir. Silindirik gövde malzemesi taş ve tuğla olup çevreleme tekniğiyle inşa edilmiştir. Yaklaşık 12–13 m. yüksekliğindeki minarenin, şerefe altlığından itibaren alem kısmına kadar yenilendiği göze çarpmaktadır. Minarenin inşa tekniğine bakıldığında, yaklaşık XIV.-XV. yüzyıl erken Osmanlı dönemi mimari özelliklerini yansıtmaktadır.

Kütük Cami (Cami-i Cedid)

Yapının adı, ilk kez 1530 tahririnde geçmekte olup; geliri, kira getiren bağ, bahçe ve yardım için verilen akçelerle karşılanmaktadır. 1567 tarihli evkaf defterinde camiın,

²¹ İlçede yer alan tüm yapılar hakkında bilgi için bkz: Aynur Çiftçi, "Toplum Yapıları", *Elmalı ve Yöresel Mimarlığı*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul, 2008, s. 43-72, İlhan Akçay, "Elmalı'da İslam-Türk Eserleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.5, S.7, Ankara,1966, s.169-170.

²² İlçe yerleşimindeki fiziksel oluşum ve gelişim, yapılanma ve mahalleler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Zeynep Gül Ünal, "Elmalı Yerleşiminin Fiziksel Oluşumu, Gelişimi ve Yerleşim Özellikleri" *Elmalı ve Yöresel Mimarlığı*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul, 2008, s. 31-42.

²³ Karaca, a.g.e., s.352.

²⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9-10, (Düzenleme:Mümin Çevik), İstanbul, 1985, s.115-117.

²⁵ Ekiz, a.g.e., s.89.

Şabkulu İsyanı'ndan sonra *Körpeoğlu Muhammed Fakih* tarafından yapıldığı ifade edilir²⁶. Bu durumdan hareketle yapının ciddi bir onarım gördüğüne ya da yeniden inşa edildiğine işaret ettiğini söyleyebiliriz. Evliya Çelebi de yapının ismini zikreder²⁷.

Yapı, Ağalar ve Kütük Camii caddesinde yer almaktadır. Günümüze özgün halinden bir şey kalmamış ve aynı yerinde modern bir camii binası yer almıştır. Minaresi, Eski Camii minaresi gibi tek başına kalmıştır (Res.3).

Ketenci Ömer Paşa Camii

Elmalı şehrinin sembolü haline gelmekle birlikte, kentin en büyük camii ve anıtsal yapısı olarak karşımıza çıkar. Bulunduğu yer dolayısıyla kentin merkezi durumunda olan yapı, klasik Osmanlı dönemi başkent anlayışındaki düşüncenin adeta taşradaki yansıması durumundadır (Res.4).

Camiin ana girişindeki kitabe ve vakfiyesinde yer aldığı üzere, 1607M. (1016H.) yılında Ketenci Ömer Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Yine aynı dönemde camiin kuzeyinde yer alan medrese yaptırılmıştır. Klasik Osmanlı mimarisinin bir örneği olan yapı, Vakıflar Genel Müdürlüğü eliyle 1938 ve 1968 yıllarında onarım görmüştür²⁸. Yapı, Elmalı'nın hatta Antalya'nın en büyük camii olma özelliği taşımaktadır.

Ketenci Ömer Paşa Camii; kare plan üzerine tek kubbeli, son cemaat yeri, medresesi, şadırvanı ve geniş bir avluya sahip bahçesiyle anıtsal bir yapı özelliği taşımaktadır. Kare plan üzerine merkezi mekân arayışı tek bir kubbe örtüsüyle sağlanmaya çalışılmıştır.

Yapıya, kuzey-güney yönünde arazinin durumuna göre zemin oluşturulmuştur. Kuzey dış bölümde; 6 sütunun taşıdığı, sivri kemerli geçişli, üzerinde 5 kubbenin yer aldığı son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yeri kubbe göbeklerinde, kalem işi bezemeler yer alır. Taşıyıcı sütunlar; yekpare biçimde oluşturulmuş ve başlıkları mukarnaslıdır. Üst örtü ana kubbeye geçiş; kademeli bir şekilde olup, ağırlık kuleleri ile kubbe kasağında uçan payandalar yer almaktadır. Kubbeye kademeli geçişte ve kasnakta sivri kemerli pencere açıklıkları yer almaktadır. Yapının güneydoğu duvarına bitişik halde, kare planlı, üzeri kubbeli bir biçimde inşa edilmiş olan Ahi Baba Türbesi yer almaktadır. Türbenin inşa özelliklerine bakıldığında, camiden daha sonraki bir zamanda inşa edildiği söylenebilir. Camii dış beden duvarlarını destekleyen payandalar mevcut olup, açıklıkların dışında cephelerde bir hareketlilik göze çarpmaz. Kuzey batıda yer alan tek minaresi, klasik dönem Osmanlı minareleri biçiminde tasarlanmıştır. Yapı, kesme taş malzemedен inşa edilmiştir.

Camii iç mekân tasarımını belirleyen en önemli faktör merkezi kubbedir. Kubbeye geçiş pandantifle sağlanmıştır. Mihrap duvarı dışındaki birimler, küçük bir seki ile yükseltilerek adeta bir revak halini almıştır. Bu birimlerin üzeri kadınlar mahfili şeklinde düzenlenmiştir.

²⁶ Karaca, *a.g.e.*, s.353.

²⁷ Ekiz, *a.g.e.*, s.103.

²⁸ Komisyon, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara, 1983, s.629–636, Ekiz, *a.g.e.*, s.91-103.

Yapı anıtsal bir özellik göstermekle birlikte, süsleme açısından da son derece sade bir anlayışa sahiptir. Son cemaat yeri ve harim kısmında yer alan pencere alınlıklarında, süsleme malzemesi olarak İznik çinileri mevcuttur²⁹. Her ne kadar onarımlar sonrası bir kısmı Kütahya çinileriyle bezense de aynı renk armonisi ve zevkini bize sunmaktadır. Ahşap malzemeye bağlı süsleme ise, kapı ve pencere kanatlarında yer alıp sade bir şekilde yapılmıştır. Mihrabı çevreleyen bezeme kuşaklarında ve kavsara kısmında kalem işi bezeme yer alır.

Mescid-i Hacı Mustafa (Tahtacami-Yenicami)

Elmalı merkezinde, aynı isimle anılan mahallede yer almaktadır. Mescidin, “tapu kadastro arşivi 567 numara”da ve 1567 tarihinde adı geçmektedir. 1568 yılı kayıtlarında ise, camide görev alanların ismi yer alır³⁰. Günümüzde, mescidin bulunduğu alana *Yenicami* adıyla bir cami inşa edilmiştir³¹(Res.9).

Mescid-i Sinan Fakih (Sinan Ümmi Camii)

Yapı, aynı adla anılan mahallede yer almaktadır³². 1567 tarihli evkaf defterinde adı geçer. 1568 tahririnde ise buradaki görevlilerin adı zikredilmektedir³³. Sinan Fakih tarafından inşa ettirilen yapının özgün izleri kalmamıştır. Camiinin bulunduğu alan içerisinde, Sinan-ı Ümmi'nin türbesi yer almaktadır (Res.10). 1993 yılında Elmalı Belediyesi tarafından yaptırılan düzenlemede, Sinan-ı Ümmi'nin doğum ve ölüm tarihleri 1563–1657 olarak verilmiştir. Bu tarihlendirme doğru ise; yapıyla ilgili kayıtlara bakıldığında, yapının daha sonraki bir tarihte Sinan-ı Ümmi Hazretlerinin bu yapıya adının verilmesinin söz konusu olduğu düşünülebilir.

Kentte yer alan ve tarihi önem arz eden diğer camiler; *Mescid-i Hatice Hatun*, *Mescid-i Kadı Yusuf*, *Yeşil Camii*, *Karyağdı Camii* ve *Toklu Camii*'dir. Bu yapıların birçoğu günümüze ulaşmamış, özgün halini kaybetmiş, yenilenmiş ya da onarım geçirmiştir. Ayrıca isim değişiklikleri de olmuş ise şu ana kadar tespit edilememiştir.

b) Tekke, Zaviye ve Türbeler

Elmalı ilçesinde zaviye ve tekkelerin de varlığı söz konusudur. Tapu Kadaströ arşiv belgelerine göre; 1455 yılı kayıtlarına göre Elmalı ve çevresinde 3, 1567 yılına gelindiğinde ise 17 zaviye ve tekke adı geçmektedir³⁴. Bunlardan en ünlüsü *Tekke Köyü Abdal Musa Zaviyesi*'dir³⁵.

Elmalı ilçe merkezinde yer aldığı ifade edilen zaviyeler:

Zaviye-i Ahi Mustafa b. Ahi Yusuf

Ahi Mustafa b. Ahi Yusuf tarafından yapılmıştır. 1530 tahririnde adı geçer

Zaviye-i Ahi Ya'kub

²⁹ E. Emine Naza-Dönmez, “Osmanlı Dönemi Türk Çini Sanatı”, *Türkler*, C.12, Ankara, 2002, s.369.

³⁰ Karaca, *a.g.e.*, s.359.

³¹ Ekiz, *a.g.e.*, s.103-104.

³² Ekiz, *a.g.e.*, s.105-107.

³³ Karaca, *a.g.e.*, s.359-360.

³⁴ Karaca, *a.g.e.*, s.376-383.

³⁵ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul, 1980, s.102-104. Ekiz, *a.g.e.*, s.111-120.

1530 tahririnde adı zikredilmektedir.

Zaviye-i Baba Haydar

Günümüzde Haydar Baba Türbesi olarak zikredilmektedir. Büyük ihtimalle zaviye de türbenin yanında yer almaktaydı. 1530 tahririnde adı geçmektedir.

Zaviye-i Kalkantaş

1530 tahririnde adı geçmektedir.

Zaviye-i Seydi Ahmed

1567 tarihli evkaf defterinde yer alır. Kayıtlara göre inşa tarihi de bu olmalıdır.

Zaviye-i Seydi Hızır (Dervişan-ı Tekye)

Bu dönem içerisindeki tahrir ve evkaf defterlerinde yer alır. 1455 ve 1530 yılı tahriri ile 1479-1480 yılı evkaf defterlerinde zaviye ile ilgili kayıtlar mevcuttur.

Tarihsel açıdan bakıldığında, ilçede yatır ve türbelerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. *Çoban Baba, İsmail Ereni, Keççe Baba, İshak Dede, Mahmut Dede* yatırıları mevcut olup bunların birçoğu günümüze ulaşmamış ve yerlerine yeniden inşa edilmiştir.

2. Eğitim-Kültür Yapıları

Geleneksel eğitimin önemli yapıları olarak kentte *Sinan Ümmi, Babazade, Hatîpzade, Şeyh efendi* ve *Haydar Baba* medreseleri ve bunların bünyesinde yer alan kütüphanelerin varlığından söz edilebilir. Bunların günümüzde özgün hali korunamadığı için mimari kuruluşları hakkında da bilgiler yetersizdir.

1567 tarihli evkaf defterinde *Mektebbane-i Hacı Hasan* isimli bir mektep adı geçer ve Tahta Mescid mahallesinde yer aldığı ifade edilir. Günümüze bu yapıdan bir şey kalmamıştır. Yine 1567 tarihli evkaf defterinde *Mektebbane-i Mehmed b. Abdullah Kethüda-i Rüstem Paşa* isimli bir mektep adı geçmektedir ve bu yapıdan da bir iz kalmamıştır. 1530 tahririnde ve *Hacı Mustafa* mahallesinde yer alan *Mektebbane-i Mehmed Çelebi b. Muslibiddin* adıyla zikredilen mektebin, 1567 tarihinde de varlığı söz konusudur³⁶.

Ketenci Ömer Paşa Camii, Medresesi/Kütüphanesi

Günümüzde mevcut olan ve Halk Kütüphanesi olarak kullanılan yapı, U biçimli plan özelliğinde yer alıp camii ile aynı tarihte, yani 1607-8 yılında inşa edilmiştir (Res.11). Büyük ölçüde kesme taş malzemedен inşa edilen yapının sadece revak kemeri ve kemer köşeliklerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Medrese ana girişi, kuzeyden yuvarlak kemerli bir geçişle sağlanmıştır. Medresenin revaklı kısmı 9 kubbe ile örtülüdür. Taşıyıcı sütunlar, mermer ve yekparedir. Başlıkları mukarnas bezemelidir. 1971 yılında revak kısmı kapatılarak bir koridor şekline dönüştürülmüştür. Medrese odaları simetrik bir tarzda oluşturulmuş ve 12 hücreye ayrılmıştır. Üzerleri kubbeye örtülmüş olup geçiş elemanı pandantiftir. Her hücre içerisinde ocak nişleri ve kullanım için nişler yer alır. Medrese üst örtüsünde, her bir hücre odasının kubbesine denk

³⁶ Karaca, a.g.e., s.405.

biçimde konik biçimli başlığı bulunan baca yer almaktadır. Üzeri 24 kubbeli, 12 odalı olup kesme taş malzemeden inşa edilmiştir³⁷.

Tanzimat dönemi sonrası Osmanlı dünyasında gerçekleşen eğitim ve kültür alanındaki yenilikler, Elmalı şehrinde de yansımalarını bulmuştur. *Dar'ül-bilâfet'ül-âli, Rüştîye* ve *Ravsâ-i Terakki* gibi eğitim kurumlarının faaliyet gösterdiği bilinir³⁸.

Cumhuriyetin ilanı sonrası çıkarılan yasalar neticesinde, bugün mevcut olan modern eğitim kurumları ortaya çıkmıştır.

3. Bayındırlık Yapıları

Kente Osmanlı döneminde inşa edilen hamamlar hakkındaki net bilgileri, Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. XVII. yüzyıl Elmalı'da, Çelebi'ye göre; *Tahtalı Hamam, Eski Hamam, Çavuş Hamamı, Bey Hamamı* ve *Karklı Hamamının* yer aldığı ifade edilmektedir³⁹.

Günümüzde özgün halinden pek bir şey kalmayan *Eski Hamam* ve *Bey Hamamı* işlevini sürdürmektedir.

Hamam-ı Teke Bey

Elmalı şehrinin en eski hamamlarından biridir. 1455 tahririnde adı geçer. Bu tarihte Vakıf, *Mevlana Ali* üzerindedir. 1530 ve 1567 tarihli vakıf defterlerinde de kaydına rastlanan yapının tasarrufu, 1567'de *Yunus Fakih* üzerindedir⁴⁰. Adı geçen hamam Ketenci Ömer Paşa Camii'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır ve günümüzdeki *Bey Hamamı* olduğu tahmin edilmektedir (Res.12). Ancak bu kesin bir bilgi değildir. Bey Hamamı olarak adlandırılan yapının 1890 tarihli onarım kitabesi mevcuttur. Günümüz kaynaklarında XVI. ve XVII. yüzyıllara tarihlendirilse de, vakıf kayıtlarında geçen tarihlere bakıldığında XV. yüzyıl yapısı olduğu anlaşılmaktadır⁴¹.

Ticaret Yapıları olarak günümüze ulaşmış bir örneğe rastlanılmaz. 1530 tahriri ve 1567 tarihinde *Kerbansaray-ı Haslar Oğulları* adı ile geçen bir yapı kaydı söz konusudur⁴².

1530 tahriri ve 1567 tarihinde *Köprüyan-ı Ahmed Fakih b. Sofu Mustafa benam-ı Göksu, Küçükark* ve *Nehr-i Azim* köprülerinin adı geçse de günümüze ait bir iz gelmemiştir⁴³.

Kentte özgün halini koruyan tarihi çeşme kalmamıştır. Yalnızca *Çatalçeşmeler* ve kitabesi mevcut olan ama yapısı bulunmayan üç çeşmenin varlığı söz konusudur⁴⁴. Ayrıca; Ketenci Ömer Paşa Camii avlusunda, cami ile medrese arasında yer alan ve sekizgen plan şemasında inşa edilen bir şadırvan bulunur. Havuz kısmı orijinal olup, diğer kısımlarının sonradan yapıldığı gözlenmektedir (Res.13).

³⁷ Komisyon, *a.g.e.*, s. 634-635.

³⁸ Ekiz, *a.g.e.*, s.73.

³⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.116-117.

⁴⁰ Karaca, *a.g.e.*, s.403-404.

⁴¹ Komisyon, *a.g.e.*, s.636-637, Tuğlacı, *a.g.e.*, s.114.

⁴² Karaca, *a.g.e.*, s.404.

⁴³ Karaca, *a.g.e.*, s.404.

⁴⁴ Ekiz, *a.g.e.*, s.110.

4. Evler

Eski Elmalı kent dokusunda yer alan ahşap evler, geleneksel Türk ev mimarisinin önemli örneklerindendir⁴⁵ (Res.14). Bu evler; Safranbolu, Bursa, Kastamonu gibi Anadolu'da yer alan birçok yerleşim yerindeki evlerin tipik özelliklerini yansıtmaktadır.

Elmalı evlerinin oluşumunda; topografik konum, iklim özellikleri, mahalleler ve sokakların durumu belirleyici rol oynar. Topografik konum; evlerin kat, cephe gibi unsurlarına, iklim; yöneliş ve yerleşimine, mahalle ve sokaklar ise; gelişimine tesir etmiştir (Res.15). Elmalı'nın eski kent dokusu içerisinde yer alan mahalleleri ve burada yer alan evleri yapısal bir takım farklılıklar göstermektedir. Örneğin; iplik pazarı mahallesi ağalar kütük camii sokağı çarşı başlangıç noktasındaki evler, eşraf ve saygın ailelerin evleri şeklinde düzenlenmiştir. Mehmet Keriman Bahar Evi, Subaşılar Evi bu örnekleme içerisinde gösterilebilir. Bu evlerin dışında yer alan diğer ev örneklerinin, genelde daha küçük boyutlu olup ve diğerlerine göre sönük kaldığını görmekteyiz. Evlerin ayrıca, eşraf evleri olarak nitelendirilen evlerden esinlenmelerle inşa edildiği gözlenmektedir. Ancak bu durum evlerin mimari biçimleniş açısından belirleyici bir özellik değildir.

Kap Mescit, Cami-i Cedid, Tahta Mescit, Cami-i Atık ve Karyağdı mahalleleri evlerin yoğun olarak bulunduğu yerlerdir. Mahalleler içerisinde yer alan dinsel yapılar buranın gelişim çizgisinin ana belirleyicisi durumundadır (Sinan-ı Ümmi Camii ve Türbesi, Toklular Mescidi gibi).

Sonuç

Tarihi dönemlerin eski ve zengin uygarlıklarının yaşadığı bir bölgede bulunan Elmalı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Tapu Tahrir Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler ile Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Kadastro Arşivi Genel Müdürlüğü Arşivi belgelerine göre XV.-XVII. yüzyıllarda bir Osmanlı şehri olarak anılmaktadır.

XIX. yüzyılda Konya Vilayeti Salnamelerinde yer alan Elmalı kenti, bu durum itibarıyla bir Osmanlı şehri kimliğini taşımaktadır. Elmalı'nın; eski camileri, türbeleri, evleri, çarşısı, mahalleleri ve kıvrımlı dar sokaklarının varlığı bu kimliği kazanmasında önemli rol oynar.

Elmalı kenti üzerinde yapılacak araştırmalarda ortaya koyulacak çalışmalar; kentte yer alan yapıların tespit ve tescili, koruma amaçlı imar planı ve uygulamaları ile üniversitelerin ilgili bölümlerinin ele alacağı kapsamlı akademik çalışmalar üzerine yoğunlaşmalıdır. Elde edilen veriler sayesinde bir bilgi-belge-dökümantasyon merkezi oluşturularak çalışmaların tek merkezden yürütülmesi kültürel mirasın korunması için önem arz etmektedir.

Kentte yer alan kültürel mirasa ait yapıların tümünün, rölöve planlarının çıkarılarak hızla restorasyon projelerinin hazırlanması zorunluluğu göze çarpmaktadır.

⁴⁵ Evler hakkında geniş ve detaylı bilgi için bkz.: Reha Günay, "Konutlar", *Elmalı ve Yöresel Mimarlığı*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul, 2008, s. 73-88, 97-272.

Özellikle oturulmayan birçok ev yok olmakla karşı karşıyadır. Bu evlerin öncelikli olarak sadece tescil altına alınmakla yetinmeyip, mimari bir takım müdahalelerle korunması gerekmektedir. Özellikle, mevcut durumu sağlam ve yaşanılabilir haldeki mekânların restorasyonlarının hızlı bir şekilde ele alınması gereklidir. Bu noktada ilgili kamu kurumları, yerel yönetim ve ev sahipleri harekete geçirilerek *Elmalı Evleri ve Kültürel Mirası Platformu* oluşturulmalıdır.

Resimler

Res.2: Cami-i Atik Minaresi

Res.3: Kütük Camii Minaresi

Res.4: Ketenci Ömer Paşa Camii, Genel Görünüm.

Res.9: Yeni Camii

Res.10: Sinan-ı Ümmi Camii ve Türbesi

Res.11: Ketenci Ömer Paşa Camii, Medrese

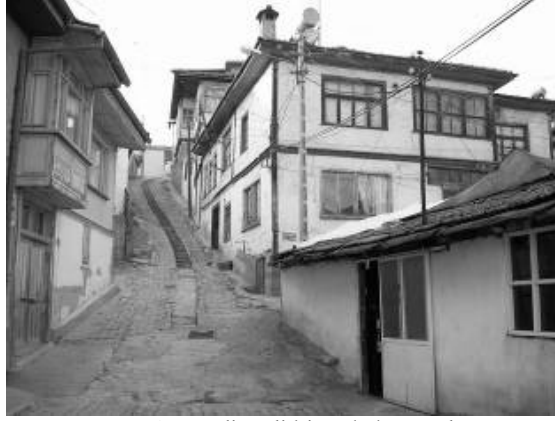
Res.12: Bey Hamamı

Res.13 Ketenci Ömer Paşa Camii, Şadırvan

Res.14: Elmalı Evleri, Genel Görünüm.

Res.15: Merdivenli bir sokak ve evler

Kaynakça

- AKÇAY, İlhan, “Elmalı’da İslam-Türk Eserleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.5, S.7, Ankara,1966, s.169–170.
- ARAZ, Nezihe, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul, 1980.
- ÇİFTÇİ, Aynur , “İlçenin Coğrafi, İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapısı”, *Elmalı ve Yöresel Mimari*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19–21.
- DARKOT, Besim “Elmalı”, *İslam Ansiklopedisi*,4, İstanbul, 1988, s.238.
- DÖNMEZ-Naza, E. Emine “Osmanlı Dönemi Türk Çini Sanatı”, *Türkler*, C.12, Ankara, 2002, s.366–374.
- EKİZ, Abdullah *Elmalı*, Antalya, 2001.
- ERTEN, S. Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul, 1338–1340.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, 9–10*, (Düzenleme: Mümin Çevik), İstanbul, 1985.
- FLEMMİNG, Barbara, *Landschaftsgeschichte Von Pamphylien, Psidien Und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1964.
- GÜNAY, Reha, “Konutlar”, *Elmalı ve Yöresel Mimari*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul, 2008, s. 73–88, 97–272.
- KARACA, Behset , *XV. ve XVI. Yüzyullarda Teke Sancağı*, Isparta, 2002.
- KOMİSYON ,*Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara, 1983.
- ÖZGEN, İlknur, “Elmalı ve Çevresinin Kültürel Tarihi”, *Elmalı ve Yöresel Mimari*, (Ed.: Reha Günay), Ege Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1-18.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin, *Akdeniz Bölgesi, III*, İstanbul, 1968.
- SPRATT, T.A.B.-E. Forbes, *Likya’da Yolculuklar*, (Çev.: Doğan Türker) AKMED Yayınları, Antalya, 2008.
- TEKİNDAG, Şehabettin, “Teke-Eli ve Teke-Oğulları”, *Tarih Enstitü Dergisi*, VII-VIII, İstanbul, 1977.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.
- ÜNAL, Zeynep Gül,“Elmalı Yerleşiminin Fiziksel Oluşumu, Gelişimi ve Yerleşim Özellikleri”, *Elmalı ve Yöresel Mimari*, (Ed.: Reha Günay), EgeYayınları, İstanbul, 2008, s. 31–42.
- Yurt Ansiklopedisi* ,“Elmalı”, C. II, İstanbul, 1981.
- <http://www.elmali.gov.tr/tr/index.htm>